

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.2>

REVOLIUCINĖ DORA: MAXIMILIENO ROBESPIERRE'Ų IŠPAŽINTA (ANTI)RELIGIJA PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJOS METU

Ignas Ulišauskas

SANTRAUKA. Pagrindinis šio teksto rūpestis – bandyti suprasti Maximilieno Robespierre'ų (1758–1794) religinę sąmonę Prancūzijos revoliucijos metu. Jis, kaip ir jo bendražygiai bei priešai revoliucionieriai, gyveno pasaulyje, kuriame buvo suprantamiau būti religingam nei nebūti. Robespierre'ų retorikoje nuo Prancūzijos revoliucijos pradžios galima aptikti religinius simbolius ar religines potekstes atspindinčių motyvų. Nors dauguma tyrėjų pažymi, kad Robespierre'as įsteigia Aukščiausiosios Būtybės tikėjimą, atliekant tyrimą tampa akivaizdu, kad Robespierre'ų tikėjimas buvo daug įvairiapusiškesnis ir niuansuotesnis. Išanalizavus jo retoriką, galima identifikuoti autentišką asmens tikėjimą, kuriuo jis naudojosi kovodamas su politiniais priešais, legitimizuojant revoliucinį smurtą ir nurodant Prancūzijos revoliucijos tikslą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Maximilien Robespierre, religinė sąmonė, Prancūzijos revoliucija, fanatizmas, ateizmas, dekrizianizacija, Aukščiausioji Būtybė, teroras.

Revolutionary Morality: The (Anti)Religion Confessed by Maximilien Robespierre during the French Revolution

SUMMARY. The aim of this paper is to gain insight into Maximilien Robespierre's (1758–1794) religious consciousness. He, like his fellow and enemy revolutionaries, lived in a world where it was more understandable to be religious than to not to be. With the outbreak of the French Revolution, it can be seen that Robespierre used religious or religiously subtextual signs in his rhetoric. While scholars have noted that Robespierre established the Cult of Supreme Being, it is evident that his faith was prominently more multifaceted and nuanced. An analysis of his rhetoric reveals the presence of an authentic personal faith, which he leveraged to combat his political enemies, justify revolutionary violence, and advance the goals of the French Revolution.

KEYWORDS: Maximilien Robespierre, religious consciousness, French Revolution, fanaticism, atheism, dechristianization, Supreme Being, terror.

Įvadas

Svarbiausiu įvykiu modernybei išsilaisvinti beveik neginčijamai yra įvardijama Prancūzijos revoliucija (toliau – Revoliucija). Kad ir apie ką kalbėtume – apie centrali-

zuotos valdžios sustiprėjimą, biurokratijos lygio išaugimą, buržuazijos pakilimą, feodalizmo sunaikinimą, respublikos paskelbimą, sisteminio teroro pradžios ir daugelį kitų reiškinių, vis tiek grįžtama prie Revoliucijos. Tai nėra visiškai teisingai. Ir niekas kitas taip neįkūnija Revoliucijos ambivalentiškumo kaip Maximilienas Robespierre'as. Atidžiau pažvelgę į vieną iš ryškiausių Revoliucijos lyderių, galėsime geriau suvokti ir pačios Revoliucijos santykį su religija, bet svarbiausia – geriau suprasti ir paties Maximilieno Robespierre'o asmenį. Dažnai yra (ne)sąmoningai ignoruojama, kad jis nėra šiandienio pasaulio dalis ar eilinis bolševikas, o pasaulio, kur netikėjimas Dievu dar buvo gan problemiškas, vaisius.

Šio **tyrimo objektas** – Robespierre'o religinė sąmonė, kuri buvo racionaliai ar iracionaliai artikuliuota jo retorikoje. Religinę sąmonę analizuojant bus pasitelkiami paties Robespierre'o tekstai. Tekstai šiuo atveju suprantami plačiai – tiek jo rašyti laišakai, straipsniai ir žurnalistinis palikimas, tiek sakytos kalbos. Vis dėlto daugiausia dėmesio bus skiriama Robespierre'o viešai retorikai – nuo sakytų kalbų Nacionaliniame konstituciniame susirinkime, Paryžiaus jakobinų klube iki paskutinės kalbos, sakytos Konvente. Kartu bus apžvelgiamas ir tuometinis Prancūzijos religinio gyvenimo kontekstas bei tai, kaip Robespierre'as reaguavo į jį.

Šio **darbo tikslas** – išanalizuoti Robespierre'o artikuliuotą santykį su religija ir tikėjimu anapusybe bei kaip tai veikė jo politinę veiklą. Darbe siekiama ne spekuliuoti apie tai, koks galėjo būti Robespierre'as remiantis pasakojimais apie jį, kurie yra itin pagavūs ir paveikūs mūsų vaizduotei, o analizuoti tekstus, kuriuose jis pats įvardijo savo santykį su tikėjimu. Norint pasiekti šį tikslą, bus pasitelkiama poros kertinių Apšvietos sąvokų vartojimo analizė Robespierre'o tekstuose.

Uždaviniai:

1. išanalizuoti, kaip Robespierre'as vartojo fanatizmo sąvoką ir (ar) kito jos prasmės;
2. ištirti Robespierre'o požiūrį į ateizmą;
3. įvardyti, kaip Robespierre'as vartojo Aukščiausios Būtybės sąvoką ir (ar) instrumentalizavo ją politiniams tikslams.

Istoriografija. Lietuvos istorikų Revoliucija, o tuo labiau Robespierre'as, beveik netirta. Paminėtina Algio Kasperavičiaus knygelė *Didysis bastilijų šturmas*, ji išleista 1989 m., joje pateikiama trumpa Revoliucijos istorija. Be jos, šiek tiek įdomiau Revoliucijos ir Lietuvos santykis yra apmąstomas Vinco Trumpos straipsnyje „Didžioji revoliucija ir jos atgarsiai Lietuvoje“¹.

Šiame darbe bus remiamasi angliška bei prancūziška istoriografija. Pagrindinė šios istoriografijos problema, kurią įvardijo dar François Furet, yra jos angažuotumas. Iki šiol Revoliucijos istorikams reikia pareikšti, kokia jų nuomonė apie jos įvykius, kai jie tai padaro, jiems priskiriamas tam tikras vaidmuo: kairysis, centristas, dešinysis (jakobinas,

1 V. Trumpa, 1990.

liberalas, rojalistas) ir jie tampa lyg sukaustyti jos². Atsižvelgiant į tai, ja remtis reikia itin atsargiai.

Bandant suprasti Robespierre'o asmenį buvo pasitelkta nemažai jo biografų bei kitų Revoliucijos tyrėjų: James'as Matthew Thompsonas³, Peteris McPhee⁴, Marcellis Gauchetas⁵, Ruth Scurr⁶, Herve'as Leuwersas⁷. Kiekvienas prisideda prie išsamesnio Robespierre'o kaip asmens vaizdinio. Išskirtinas Jonathanas Smythas, kurio knygoje *Robespierre and the Festival of the Supreme Being: The search for a republican morality*⁸ susitelkiama į dažniausią akcentuojamą Robespierre'o tikėjimo dalį – Aukščiausiosios Būtybės tikėjimą. Kiti minėtini autoriai yra Paulis Chopelinas ir jo straipsnis „Le mythe du „grand pretre“ de la Révolution. Robespierre, la religion et l'être Supreme“⁹ bei Franko Talletto straipsnis „Robespierre and religion“¹⁰.

Tiriamajam laukui pažinti buvo pasitelkta taip pat įvairių pažiūrų bei skirtingu laikotarpiu pasirodžiusių studijų: nuo klasikinės Thomas'o Carlyle'io *Prancūzijos revoliucijos istorijos*¹¹ iki Colino Joneso 2021 m. pasirodžiusios knygos *The Fall of Robespierre: 24 Hours in Revolutionary Paris*¹². Atskiro dėmesio vertos knygos: Timothy Tacketto *Religion, Revolution, and Regional Culture in Eighteenth-Century France: The Ecclesiastical Oath of 1791*¹³ bei Michelo Vovelle' io knyga *1793, la Révolution contre l'Église: de la Raison à l'Être Suprême*¹⁴.

Pagrindiniai darbo **šaltiniai** – Robespierre'o sakytos kalbos ir rašyti tekstai. Juos galima rasti publikuotus *Oeuvres complètes de Maximilien Robespierre* – nuo 1910 m. iki 1967 m. *Société des études robespierristes* leistuose raštų tomuose. Kitas svarbus šaltinis – 1862 m. pradėtas leisti *Archives parlementaires de 1787 à 1860*. Tai masyvaus užmojo darbas, kurio tikslas – kuo tiksliau pateikti Prancūzijos parlamentines diskusijas. Taip pat svarbūs yra Apšvietos filosofiniai veikalai, ypač Jeano-Jacqueso Rousseau'o darbai, kurie darė milžinišką įtaką Robespierre'ui.

Tyrimo teoriniai pagrindai ir priegios. Šiam darbui būdinga Cambridge'o idėjų (intelektualiosios) istorijos mokyklos prieiga. Nors teigti, kad tai yra vientisa idėjinė mo-

2 F. Furet, 1981.

3 J. M. Thompson, 1935.

4 P. McPhee, 2012.

5 M. Gauchet, 2022.

6 R. Scurr, 2006.

7 H. Leuwers, 2016.

8 J. Smyth, 2016.

9 P. Chopelin, 2014.

10 F. Tallett, 1999.

11 T. Karlailis, 1992.

12 C. Jones, 2021

13 T. Tackett, 1986.

14 M. Vovelle, 1992.

kykla, reikia su išlygomis, bet dažniausiai jai yra priskiriami tokie istorikai, kaip Quentinas Skinneris, Johnas Pocockas, Peteris Laslettis ar Johnas Dunnas. Viena iš pagrindinių jų prieigos specifikų yra kontekstualumas. Cambridge'o mokyklos atstovai teigia, kad tekstai turi būti suprasti tuometinio diskurso kontekste, o ne iš amžinybės žvilgsnio¹⁵. Atlikus tik filosofinį teksto skaitymą, jis labai lengvai tampa anachronistiškas ir prarandą tikrąją autoriaus suteiktą intenciją. Taip interpretacijos tampa itin iškreipiančios, o istorinis tyrimas kaip tik turėtų bandyti atskleisti autentišką autoriaus sumanymą ir jo priežastis.

1. Fanatizmas ar katalikybė

Revoliucijos metu fanatizmo terminas įsitvirtino kaip katalikybės sinonimas. Tuo metu šio reiškinių refleksijas rasti sunku. Pagrindiniai Apšvietos veikėjai nuo Voltero iki Denis'o Diderot ar Paulio Henry'io Thiry'io d'Holbacho klijavo fanatizmą kartu su prietarais ir priskyrė jį Romos Katalikų Bažnyčiai. Aišku, jų kritika išsiskyrė tuo, jog pradėta kalbėti apie religiją apskritai – vieni visiškai neigė anapusybę, o, tarkime, Volteras ar Rousseau gynė religijos prasmę. Jeigu pažiūrėsime vieno iš svarbiausių dekrizianizacijos tyrėjų Michelio Vovelle'io knygą 1793, *la Révolution contre l'Église: de la Raison à l'Être Suprême*, pamatysime, kad rodyklėje fanatizmas pateikiamas sinonimiškai su Bažnyčia, kunigais ir religija¹⁶.

Prasidėjus Revoliucijai, Robespierre'o pirmas tipinis fanatizmo, turint omenyje katalikus, pasmerkimas įvyko 1790 m. lapkričio 18 d. Tuo metu buvo aptariama peticija, prašanti Prancūzijos aneksuoti Avinjoną, nes miestas buvo Popiežiaus valdomas eksklavas¹⁷. Robespierre'as teigė, kad pirmos pilietinės neapykantos sėklos jau suderėjo Avinjone ir tai, kad Popiežius nuo seno išnaudojo šią vietą skleisti „fanatizmo, pilietinių ir religinių karų rykštes, kurios taip ilgai ją [Prancūziją – I. U.] kankino“¹⁸. Taip pat jis atkreipė dėmesį ir į Popiežiaus bei aristokratų sąmokslą. Tai buvo bendra Revoliucijos tendencija – kuo labiau aštrėjo santykiai su Popiežiumi, tuo labiau aštrėjo ir antibažnytinė retorika.

Visgi, net priėmus Civilinę klero konstituciją ir sustiprėjus susipriešinimui tarp pasaulietinės ir religinės valdžios, Robespierre'as išlaikė nevienareikšmiškumą šiuo klausimu. 1791 m. kovo 19 d., per posėdį, kai buvo aptariama kunigų atskalūnų kurstoma nesantaika, Robespierre'as gynė kunigus. Viename iš aptariamo įstatymo punktų teigta, kad dvasininkai, kurie kviečia sukilti prieš valdžią, turi būti baudžiami. Tam Robespierre'as kategoriškai priešinosi. Jo manymu, absurdiška bausti tik dvasininkus, nes jie taip pat yra piliečiai, kad ir ką jie sakytų, nors ir fanatiškus teiginius, negalima varžyti jų žodžio lais-

15 R. Whatmore, 2021, p. 76.

16 M. Vovelle, 1992, p. 206.

17 J. Israel, 2014, p. 222.

18 M. Robespierre, 1950, p. 594.

vės. Dėl to jis turėjo išklausti kairiosios pusės priekaištų, netgi skatinimų pereiti į dešinę. Bet toks buvo ankstyvasis Robespierre'as – besąlygiškas žodžio laisvės gynėjas.

Grynus principus gynė ir 1791 m. gegužės 30 d., kai prašė įstatymų leidėjų išklausti ir panaikinti mirties bausmę. Minėdamas ne vien bausmės nežmogiškumą ir nenatūralumą, bet ir tai, kad mirties bausme gali pasinaudoti tironai. Jis pateikė daug klasikinės istorijos pavyzdžių, kaip tai atsitinka ir kokie pavojai laukia. Jo ištarti žodžiai yra pranašingi pačiai Prancūzijos revoliucijai: „kiekvienoje šalyje laimingi uzurpatoriai, kada jie tampa užtekinai galingais sugadinti ir įbauginti jų bendrapiliečius, pasakę: tas, kuris išdrįs sąmokslauti prieš mus, prieš mūsų autoritetą, bus nuteistas mirtimi. [...] Kada tironija sugalvojo *lèse-majesté*¹⁹ nusikaltimus, fanatizmas ir tamsybė savo ruožtu sukūrė dieviškuosius *lèse-majesté* nusikaltimus, kuriuos buvo galima atpirkti tik krauju“²⁰. Įspūdingai smurtinga apologija prieš smurtą. Vėl pasitelkiama religinė retorika – atpirkimas krauju. Tai yra žmogiškoji auka dėl išlaisvinimo prieš visą tironiją: aristokratinę ir bažnytinę. Tai kruvinos retorikos užuomazgos, kurios ateityje tik tvirtės ir radikalės.

Vienas iš didžiausių įtampų Prancūzijoje sukėlusių įvykių buvo karališkosios šeimos bandymas pasitraukti į Montmedy'į, kuris buvo traktuotas kaip karaliaus bėgimas nuo Prancūzijos žmonių. Šio įvykio akivaizdoje Robespierre'o fanatizmo supratimas vėl pasislenka labiau į antibažnytinę pusę. Kada buvo sušauktas išskirtinis jakobinų posėdis Robespierre'as teigė, kad karalius išduoda Tėvynę „kada išdavikiškai kunigai per laiškus ir bules subrandino fanatizmą ir 83 departamentuose kurstė prieš konstituciją visus, kuriuos filosofija paliko idiotais“²¹. Nuo tada, kai karalius bandė pasitraukti, o šalyje įsivyravo dvasininkijos suskaldymas dėl Civilinės klero konstitucijos, kurią priėmė tik pusė dvasininkų²², fanatizmas įgijo aiškesnę prasmę. Paskutinėje Nacionalinio konstitucinio susirinkimo kalboje, aptardamas karaliaus prasmę priėmus konstituciją, Robespierre'as pareiškė: „Be abejonės, kaip sakė Montesquieu, religijos šaknys danguje, tačiau tai netrukdo žemei būti padengtai nusikaltimų, vykdomų jos vardu ir fanatizmui priversti žmones galvoti apie ją kaip požemių pabaisą; taigi, gali būti, kad „Prancūzijos monarchija iššaknijusi daugumoje ar net visų šios plačios imperijos gyventojų širdyse“, tačiau netrukus jos ten nebeliktų, jei nacionalinės žudynės būtų jos kaina.“²³ Girdime sustiprėjusį pranašišką kalbėjimą ir įsitikinimą, kur yra fanatizmo namai – pas maištininkus kunigus.

Po šių įvykių Robespierre'as sujungė kelis reiškinius – fanatizmą ir aristokratiją. Akivaizdu, jis kalba apie du galios centrus, kuriuos reikia sunaikinti: aristokratiją ir Bažnyčią. Jiems priskiria tokias savybes kaip despotija ir tironija. Tokia prieiga nėra visiškai originali, bet dalis detalių yra įdomios. Sujungdamas pirmąjį ir antrąjį luomus, jis mažai

19 Valstybės vadovo autoriteto, orumo įžeidimas.

20 M. Robespierre, 1952, p. 434.

21 Ibid., p. 519.

22 T. Tackett, 1986, p. 45.

23 M. Robespierre, 1952, p. 575.

akcentavo jų prietarus, kurie dažniausiai būdavo jiems prikišami, o paties tikėjimo, kaip religinės praktikos, visiškai nekritikavo.

Peteris McPhee pažymi, kad kelionės po Araso apylinkes po Nacionalinio konstitucinio susirinkimo sustiprino nuogaštavimus dėl Paryžiaus atotrūkio nuo likusios Prancūzijos, sudarant klaidingą įspūdį apie visuotinį Revoliucijos palaikymą²⁴. Kelionėse Robespierre'as pastebėjo kunigų įtaką kaimo vietovėse, ką atspindi ir jo 1791 m. lapkričio 4 d. laiškas, kuris, nors ir buvo privatus, vėliau buvo nutekintas spaudai. Jame jis rašė apie kunigų fanatizmą ir pabrėžė, kad Nacionalinėje Asamblėjoje visi oratoriai žiūrėjo į šį klausimą kaip į filosofinį ir religinį, kai į jį reikėjo žiūrėti kaip į Revoliucijos ir politikos klausimą. To priežastis yra tai, kad aristokratiški kunigai išveda žmones iš kelio, o šie neatskiria religinio ir nacionalinių interesų, taip kunigai gindami savo religiją pradeda skleisti despotizmo ir kontrrevoliucijos idėjas, kai laisvė dar nėra įtvirtinta²⁵.

Po kelionių ši retorika pasirodė viešojoje erdvėje. 1791 m. gruodžio 9 d. fanatizmas siejamas su sukilimu prieš Revoliuciją, o gruodžio 18 d. Robespierre'as teigė, kad priesaikos konstitucijai nepriėmę kunigai sėja nesantaiką ir fanatizmą, ruošiasi karui, todėl būtina imtis veiksmų prieš juos. Jis referavo į lapkričio 29 d. įstatymą, kuris galiausiai nebuvo priimtas, nes karalius jį vetavo. Pagal jį, nepaklusniems kunigams nebūtų skiriama pensija ir jie būtų perkelti iš savo senųjų parapijų. Būtent tai, kad atskalūnai kunigai nėra persekiojami, pasak Robespierre'o, prisideda prie to, jog fanatizmas ir aristokratija nėra nugalėti visoje Prancūzijoje²⁶. Šis argumentas buvo vienas iš esminių jo kalbose prieš Jacquesą Pierre'ą Brissot ir karo šalininkus. Paprasčiausia – tėvynėje dar nėra ramu, o prasidėjus karui, fanatizmo sėtos sėklos duos vaisių – sukils prieš revoliucinę valdžią. Tokia retorika apie fanatizmo naudojimą skaldyti Prancūziją išliko kurį laiką.

Fanatizmo sąvoka naują aktulumą įgijo prasidėjus Vandėjos sukilimui. Sukilimo skiriamuoju ženklų tapo Švenčiausioji Kristaus širdis, o šūkiu „Dievas, Karalius“. Galime manyti, kad Robespierre'ui tereikėjo sugrąžinti savo senąją retoriką – vėl kaltinti fanatikus ir aristokratus. Visgi jis to nedarė, nes tuo metu pagrindiniai priešai nebebuvo aristokratija ir Bažnyčia, jais buvo – Brissot sąjungininkai. Ir tik nugalėjęs juos, jis vėl prakalbo apie fanatizmą: „Mes jau pažabojome fanatizmą: artėja žmonių viešpatavimas; atėjo laikas, kai, norėdamas būti ambicingas, turėsi būti teisingas, kai piliečio turtas bus susietas su visuomenės turtu.“²⁷ 1793 m. birželio 18 d. jis pabrėžė, kad tikėjimo laisvės nereikia įtraukti į naują konstituciją, nes Žmogaus ir piliečio deklaraciją tai garantuoja. Tačiau jis nerimavo, kad kontrrevoliucionieriai gali pasinaudoti religija savo tikslams. Jo teigimu, problemos šaknys – aristokratija (ir Vandėjos sukilimas dėl jų), kurie apsimeta religingi

24 P. McPhee, 2012, p. 143–144.

25 M. Robespierre, 1926, p. 127.

26 M. Robespierre, 1954, p. 53.

27 M. Robespierre, 1957, p. 558–559.

dėl politinių priežasčių. Šiuo požiūriu, ratas apsisuko – fanatizmas nebeskatina sukilimo, bet sukilimas skatina fanatizmą.

2. Naujoji religija – ateizmas

Prasidėjęs Vandėjos sukilimas leido išplėsti sąvokas „fanatizmas“ ir „fanatikai“. Jos jau reiškė ne vien kunigus, bet ir nemažą dalį Prancūzijos populiacijos²⁸. Šioji dalis dar nėra paliesta Aukščiausiojo Proto, todėl dekristianizacija turėjo būti vykdoma kuo skubiau. Aktyviausias šio proceso laikotarpis buvo 1793 m. žiema – 1794 m. pavasaris. Jis reiškėsi įvairiais reiškiniais: kunigų at(si)statydinimais, (ne)priverstinėmis santuokomis, kalinimu, trėmimu ir žudymu, bažnyčių varpų lydymu, klausyklų sukapojimais, liturginių reikmenų išplėsimu, šventųjų paveikslų ir skulptūrų naikinimu, išniekintų bažnyčių pervadinimu Aukščiausiojo Proto šventovėmis, diegiamu Aukščiausiojo Proto kultu, įvairiais antibažnytiniiais maskaradais ir kitais keistais reiškiniais, tarkime, bažnyčių bokštų griovimu. Tai vykdė įvairiausio lygmens veikėjai: deleguoti Konvento nariai *en mission*, bešliaužiojanti revoliucinė armija, departamentų valdžios, municipalitetų atstovai, vietiniai jakobinų klubo aktyvistai.

Lapkričio 7 d. pas konstitucinį Paryžiaus vyskupą Jeaną-Baptiste'ą-Josephą Gobelį atvyko delegacija, kuri pasiūlė jam Konvente atsisakyti Bažnyčios titulų. Kitą dieną jis tai ir padarė. Atsistatydinimo kalboje pasakė: „neturėtų būti jokio kito visuomeninio tikėjimo, išskyrus laisvę ir šventą lygybę“²⁹. Netrukus po šio atsistatydinimo jo keliu pasėkė 400 parapijų kunigai³⁰. Lapkričio 20 d. Konvente įvyko antireliginis maskaradas³¹ ir kunigystės atsisakęs, buvęs konstitucinis Šero vyskupas Pierre'as Anastase'as Torne'as teigė: „Religiją, kurios dvasininkas buvau, sudarė trys daiktai: tauri moralė, per daug viešas ir per daug prašmatnus garbinimas bei krūva nesuprantamų, absurdiškų dogmų, kurios neleido skleistis Aukščiausiajam Protui, kurstė fanatizmą ir nesustojo aštuoniolika amžių skatinti tiek nerimtus, tiek audringus ir kruvinus ginčus.“³² Kitą dieną vykusiame Paryžiaus jakobinų susirinkime buvo aptartas tikėjimo laisvės klausimas. Tokioje atmosferoje Robespierre'as pasako vieną iš įdomiausių savo kalbų religine tematika.

Kalba iš esmės buvo prieš heberistus³³ ir platųjį dekristianizacijos judėjimą. Robespierre'as pareiškė, kad fanatizmas nėra visų problemų priežastis, nes jis jau miręs: „Ne,

28 M. Vovelle, 1992, p. 16.

29 S. Schama, 2004, p. 657.

30 M. Vovelle, 1992, p. 13.

31 Ibid., p. 180.

32 *Archives parlementaires de 1787 à 1860*, 1911, p. 526.

33 Jacqueso René Heberto sekėjai ir bendražygiai. Jų pagrindinis laikraštis: *Le Père Duchesne*. Pasisakė už griežtą dekristianizaciją, platų terorą ir aktyvų valstybės vaidmenį ekonomikos srityje. Dauguma heberistų priklausė Kordeljerų klubui. Lietuviškoje istoriografijoje galime aptikti vartojamą eberistų terminą, bet, atsižvelgus į tai, jog pavadinimas kilęs iš asmens pavardės, vertėtų vartoti šią formą.

ne fanatizmas šiandien turėtų būti pagrindinis mūsų rūpesčio objektas. Penki Revoliucijos metai, kurie smogė kunigams, yra jo [fanatizmo – I. U.] bejėgiškumo įrodymas: net Vandėjoje, jo paskutiniame prieglobstyje, jis visiškai neįrodo savo galios.³⁴ Vienintelis būdas atgaivinti fanatizmą – tikėti jo galia ir pradėti jo bijoti³⁵.

Tada kalba netikėtai pasisuka: Robespierre'as pradeda ginti mišias ir kunigus. Jis teigė, kad ateizmas tampa naujuoju fanatizmu, o iš jo kuriama nauja religija. Be to, jis kalboje akcentavo, kad katalikybė nebus uždrausta ir Konventas išlaikys tikėjimo laisvę; ir tai, kad ateistai, trukdantys kunigams laikyti mišias, esą patys – didesni fanatikai nei kunigai. Maža to, jis iškilmingai pareiškia: „Bus pasakyta, kad, galbūt, aš siauro mąstymo, prietaringas žmogus, fanatikas. Aš jau sakiau, kad aš nekalbu nei kaip individas, nei kaip sistemingas filosofas, bet kaip žmonių atstovas. Ateizmas yra aristokratiškas.“³⁶ Ir toliau plėtoja, jog idėja, kad didžios Būtybės prižiūri nekaltus ir baudžia kaltuosius, yra visiškai demokratiška. Ta proga Robespierre'as atlieka trumpą išpažintį: „Nuo kolegijos laikų buvau gana blogas katalikas, bet niekada nebuvau nei šaltas draugas, nei neištikimas žmonijos gynėjas. Aš tik dar labiau laikausi moralinių ir politinių idėjų, kurias ką tik išdėsčiau. Jei Dievas neegzistuoja, jį reikėtų išrasti.“³⁷ Aišku, paskutinis sakinytis yra Voltero citata. Nors Robespierre'as ne itin mėgo jį, bet dėl švento reikalo sutariama. Ir visai netikėtai dar vienas ratas apsisuka – atsiranda kiti politiniai priešai ir fanatizmo sąvoka apsverčia aukštyn kojomis. Nebe katalikai tapo blogiu, o tie, kurie bando sunaikinti katalikybę. Pastebėtina, kad ir Rousseau'as manė, jog religinis fanatizmas yra mažiau žalingas nei skeptiškas principų neturėjimas³⁸.

Ši kalba nesprendė problemų, konfliktas tik intensyvėjo. Kitą dieną po jos Georgesas Jacquesas Dantonas Konvente kritikavo antireliginius maskaradus, jis pabrėžė, kad prietarų sunaikinimo tikslas nebuvo ateizmas. Tuo pat metu Anaxagorėo Chaumette'as³⁹ dėka Paryžiaus komuna uždarė visas Paryžiaus bažnyčias, išskyrus Aukščiausiojo Proto šventoves. Lapkričio 30 d. įvyko Aukščiausiojo Proto festivalis, o gruodžio 6 d. Robespierre'as siūlymu Konventas priėmė dekretą, draudžiantį smurtą prieš tikėjimo laisvę⁴⁰. Bet tokių paliepiamų poveikis buvo ribotas. Įvairūs Konvento atstovai regionuose ignoravo Konvento veiksmus ir toliau veikė savo nuožiūra – žinomiausias pavyzdys buvo Joseph'as Fouché⁴¹. Jis teigė, kad mirtis – amžinas miegas, ir užsiėmė daugmaž visomis

34 M. Robespierre, 1967, p. 195.

35 Ibid.

36 Ibid., p. 196.

37 Ibid., p. 197.

38 C. Blum, 1989, p. 70.

39 Chaumette'as buvo žinomas Pierre'as-Gaspardo vardu, bet dėl savo ateistinių pažiūrų jį pasikeitė į Anaxagorėo.

40 *Archives parlementaires de 1787 à 1860*, 1913, p. 30.

41 M. Vovelle, 1992, p. 29.

represijomis prieš Bažnyčią, kurios buvo išvardytos skyriaus pradžioje. Richardas Cobbas, aptardamas visus Konvento delegatus *en mission*, įvardijo jį kaip patį pagrindinį dekristianizatorių⁴². Be kita ko, jis su Collotu d'Herboisu vykdė masinį terorą (šaudydavo žmones grupėmis, nes giljotina buvo per lėta) iki 1794 m. kovo mėn. – jau seniai pasibaičius vietiniam sukilimui⁴³.

Priešpriešos su heberistais metu Robespierre'o retorikoje pradėjo vyruoti dvigubos grėsmės motyvas. Pasak jo, abu fanatizmai – panašesni ir pavojingesni nei galima pagalvoti⁴⁴. Aristokratijos pavojus jau seniai žinomas – ji nori panaikinti Revoliuciją. Bet ateizmas yra sukesnis: jis atrodo revoliucinio pobūdžio, bet išties veda prie moralinių ir religinių idėjų sunaikinimo, o tai būtų pražūtinga revoliucijai, kurios tikslas turi būti dorybių išsigalėjimas. Negera to, aktyvūs dekristianizatoriai nepaklūsta Konventui ir dar baisiau – Visuomenės gelbėjimo komitetui. Tokią perskyrą, kad Robespierre'as yra vidurio kelias tarp dviejų blygybių (nuosaikiųjų ir radikalų), jis taiko ir teroro klausimais bei kitoms aktualijoms.

Jo manymu, skelbiamas karas dieviškumui padeda tik monarchijai⁴⁵. Netgi istoriniai pavyzdžiai rodė Robespierre'ui, kad ateizmas ir teisėkūra negali sugyventi: „Likurgas ir Solonas rėmėsi orakulų autoritetu, o pats Sokratas, norėdamas įtvirtinti tiesą tarp savo bendrapiliečių, jautė pareigą įtikinti juos, kad jį įkvėpė pažįstamas *génie* [daimonas – I. U.]“⁴⁶ Taip savo profesijai bei žmonių atstovavimui suteikiamas sakralumo lygmuo ir autoritetas, kuris revoliucijoje buvo apnykęs. Norint nustatyti pamatines žmonių bendruomenės taisykles, vargu ar užtenka vien jų pačių nuomonių – reikia amžinojo teisingumo principų. Be jų neįmanoma sukurti dorybėmis grįstos valstybės, kuri buvo Robespierre'o Revoliucijos tikslas. Ateizmas, pasak jo, siūlo tik chaosą ir smurtą, o kunigų sukurtas Dievas panašus į juos pačius – pavydus ir negailestingas, o jų religija kaip niekas kitas primena ateizmą⁴⁷.

Neatsitiktinai, šiek tiek po to, kai vienas iš aktyviausių dekristianizatorių Jacquesas René Hebertas buvo giljotinuotas, Robespierre'as pasakė savo kalbą apie religinių ir moralinių idėjų santykį su respublikoniškais principais ir nacionalinėmis šventėmis. Kalboje jis dar kartą pasmerkė ateizmą, bet šį kartą rafinuotai, pasitelkdamas visus žinomus retorikos triukus: nuo sąmokslų iki antikinių pavyzdžių. Sunaikinus blogį jau buvo galima užpildyti jo vietą pozityviu turiniu. Ir galiausiai, kada ateizmas buvo visiškai įveiktas, po Aukščiausiosios Būtybės pripažinimo, Robespierre'as įvardijo ateizmą kaip dar vieną nepasisekusį pasikėsinimą į Respubliką: „šmeižtas, išdavystės, padegimai, nuodijimai,

42 R. Cobb, 1987, p. 474.

43 F. Furet, 1996, p. 139. P. Gueniffey, 2000, p. 125.

44 M. Robespierre, 1967, p. 276.

45 Ibid., p. 361.

46 Ibid., p. 453.

47 Ibid., 453–457.

ateizmas, korupcija, badas, žmogžudystės – jie naudoja visus nusikaltimus; jiems dar lieka žmogžudystė, paskui žmogžudystė ir vėl žmogžudystė. Taigi džiau kimės ir dėkokime dangui, nes mes pakankamai gerai tarnaujame savo šaliai, kad būtume įvertinti vertais tironijos durklų.“⁴⁸ Taip ateizmas tapo istorija ir tik dar vienu nepavykusi u pasikėsinimu į Respubliką.

Po šios kalbos ateizmas buvo minimas tik dar dviem progomis: per Aukščiausiosios Būtybės šventę ir termidoro 8 d. (1794 m. liepos 26 d.) – paskutinės Robespierre'o kalbos metu. Pirmiausia – šventė. Kokią funkciją atliko ateizmas? Tai karalių sukurtas monstras, kurį Robespierre'as padega nešdamas Tiesos deglą. Taip, tai realus scenarijus. Ateizmui sudegus, pakyla Išmintis. Robespierre'as pareiškė: „Apginkluoti su fanatizmo durklais ir ateizmo nuodais, karaliai amžinai sąmokslauja nužudyti žmoniją.“⁴⁹ Labai pakilu – Dievybė sunaikina melą ir atskleidžia tiesą. Iki paties gyvenimo galo Robespierre'as kovojo su ateizmu. Paskutinio pakilimo į tribūną metu jis kvietė į kovą prieš „susitepusius ateizmo apaštalus“⁵⁰.

3. Aukščiausiosios Būtybės apaštalas

Pirmas Robespierre'o pasisakymas, kuriam buvo iš anksto ruošta si įvardyti Aukščiausiąją Būtybę, datuojamas 1793 m. spalio 11 diena. Tą kartą jis prakalbo Aukščiausiosios Būtybės vardu: „Taip, mano brangūs piliečiai, tikiu, kad esu įkvėptas, ir jei sugebėsiu įsiklausyti į savo slaptų nuojautų balsą, Aukščiausioji Būtybė, pasaulio valdovė, laisviausia iš būtybių, privertusi mus nusikratyti tironų jungo, bus palanki ginklams, kurios įdavė mums į rankas.“⁵¹ Dėl vėlyvo sąvokos vartojimo kyla klausimas: kodėl tik nuo tada ji buvo apgiedama?

Nuosekliai Aukščiausiosios Būtybės terminą Robespierre'as pradėjo vartoti vėliau, tik 1794 m. gegužės 7 d., kai buvo įtvirtintas Aukščiausiosios Būtybės tikėjimas. Į šį įvykį reikėtų žiūrėti kaip į pozityviają Robespierre'o programą. Negatyvioji programa yra geriau žinoma – teroras, kuris naikino tariamus Respublikos priešus, o šis tikėjimas turėjo vienyti Revoliucijos šalininkus ir pradėti pinti socialinius saitus, kurie buvo sutrūkinęję. Kaip pareiškė pats Robespierre'as, Konvente įstatymų leidėjas turi šiuos klausimus aptarti ne iš metafizinės ar teologinės prasmės, o iš praktinės naudos. Pasak jo: „Aukščiausiosios Būtybės ir sielos nemirtingumo idėja nuolat primena apie teisingumą, todėl ji yra sociali ir respublikoniška.“⁵² Šis tikėjimas turėjo vėl susieti saitais žmones su jų kūrėju ir grąžinti prigimtine tvarką bei, sunaikinus fanatizmą, padėti žmonijai žengti į ateitį. Aukščiausiosios Būtybės tikrasis kunigas yra prigimtis, jos šventovė – visata, jos tikėjimas – dorybė,

48 Ibid., p. 475.

49 Ibid., p. 482.

50 Ibid., p. 560.

51 M. Robespierre, 1967, p. 148.

52 Ibid., p. 452.

jos šventė – žmonių brolybė. Ji turi užtikrinti, kad pažanga, pasiekta materialiam pasaulyje, būtų pasiekta ir moraliniu bei politiniu lygmeniu: „Viskas pasikeitė fizinėje tvarkoje; viskas turi pasikeisti ir moralinėje bei politinėje tvarkoje.“⁵³ Pasak Robespierre'o, jau tuo metu prancūzai lenkė visą žmoniją dviem tūkstančiais metų ir atrodė, kad jie yra vos ne kitos rūšies – kovojantys prieš tironiją bei laisvi, parodydami, kad nėra kito kelio, kaip tik rinktis dorybę.

Aukščiausiosios Būtybės įstatymas susideda iš kelių dalių: naujo tikėjimo steigimas, jo esminių idėjų ir švenčių įvardijimas bei santykio su kitais tikėjimais nusakymas. Pirminį įstatymo projektą pasiūlė Jeanas-Baptiste'as Matthieu'as⁵⁴ ir jo tikslas buvo susisteminti dekadų šventes, kurios su naujuoju kalendoriumi pakeitė sekmadienius. Įstatymo projekte yra daug mažiau metafizinės ir dorybių retorikos, bet įvardyta, kaip ir kur turėtų būti švenčiamos šios dienos⁵⁵. Be minėtų skirtumų, projekte bandoma sutaikyti Aukščiausiojo Proto ir Aukščiausiosios Būtybės tikėjimus, teigiama, kad šventės kyla ir yra globojamos Aukščiausiosios Būtybės, bet jos švenčiamos Aukščiausiojo Proto šventykloje⁵⁶. Tai turėjo nepatikti Robespierre'ui, kuris traktavo Aukščiausiojo Proto tikėjimą kaip ateizmą ir sąmokslą prieš Respubliką.

Priimto įstatymo funkcija, palyginti su pirminiu projektu, buvo kita – iš naujo struktūrizuoti visuomenę. Toje pačioje kalboje Robespierre'as pareiškė, kad vienintelis pilietinės visuomenės pagrindas yra moralė. Pirmajame įstatymo punkte įvardijamos dogmos, kurios turėtų užtikrinti visuomenės stabilumą: Aukščiausiosios Būtybės egzistavimo ir sielos nemirtingumo pripažinimas. Robespierre'as negalėjo patikėti, kad prigimtis galėjo pasiūlyti fikciją, kuri yra naudingesnė nei realybė ir „jei Dievo egzistavimas, jei sielos nemirtingumas būtų tik pramanai, jie vis tiek būtų gražiausi iš visų žmogaus proto konceptų“⁵⁷. Jie leidžia kovoti ir mirti dėl savo idealų ir lengviau pakelti mirties naštą.

Tada pridėdama, kad šios dogmos išpažįstamos atliekant šias pilietines pareigas: nekenčiant nesąžiningumo ir tironijos, baudžiant tironus ir išdavikus, padedant nelaimingiesiems, gerbiant silpnuosius, ginant engiamuosius, darant visiems kitiems kiek įmanoma gero ir niekam nebūnant neteisingam. Nors kalbėta apie radikalų pokytį, kuris turėtų padaryti žmones kone neatpažįstamus nuo senųjų jų, įstatyme įvardijama visuomenės sąranga neturėjo jokių avangardinių idėjų. Visuomenės branduoliu išlaikoma šeima, kuri susideda iš prierašios motinos ir šeimą mylinčio tėvo bei paklusnių vaikų.

Taigi, visas Robespierre'o siūlytas pokytis turėjo įvykti žmonių viduje. Visuomenės išorinę sandarą keičia tik aristokratų ir tironų išžudymas. Keistai supinamas kuklumas ir taupumas su didvyriškumu bei šlove. Bet viską sudėjus, tai lyg pasakiška, iš prigim-

53 Ibid., p. 444.

54 R.R. Palmer, 2017, p. 193.

55 *Procès-verbaux du Comité d'instruction publique*, 1817, p. 509.

56 Ibid., p. 508–509.

57 M. Robespierre M., 1967, p. 452.

ties kylanti visuomenė, kurioje gyvena šeimos, jos triūsia kasdienybės varguose, ir tik pasirodžius tironams visi tampa laisvės didvyriais ir kankiniais. Tie paprasti žmonės lyg koks Cincinatas turi išgelbėti savo Respubliką, tik jie turi tai daryti nepriėmę diktatoriaus galių.

Pagal Grigaliaus kalendorių, per Sekmines buvo atšvęsta Aukščiausiosios Būtybės šventė. Tą dieną Robespierre'as skatino atsiduoti džiaugsmui, o jau kitą dieną vėl grįžti prie kovos su ydomis ir tironais. Per šventę Robespierre'as pasakė dvi kalbas. Pasak jo, būtent Aukščiausioji Būtybė „įrėžė žmogaus širdyje“⁵⁸ teisingumo ir lygybės siekį bei nuteisė tironus mirčiai, paskelbė Respubliką, sukūrė žmones, kad jie padėtų vienas kitam, mylėtų vienas kitą bei pasiektų laimę per dorybių kultivavimą. Taip pat pridėdama, ko Ji nepadarė: nesukūrė karalių bei kunigų. Ir toliau apeigų aukotojas vardija, ką suteikė Aukščiausioji Būtybė: engėjams – baimę, nuskriaustiesiems – pasididžiavimą, švelnumą, džiaugsmą, sūnaus ašaras pridėjus jį prie motinos krūtinės ir daug visokių kitų grožybių. Bet antra kalbos dalis tampa rūsti ir prieina prie esmės. Robespierre'as primena, kad tironai, kurie griauną šią prigimtinę tvarką, turi pražūti, ir duoda nurodymus prancūzams: „Jūs turite išvalyti žemę, kurią jie sutepė, ir sugražinti teisingumą, kurį jie ištrėmė. Laisvė ir dorybė kartu užgimė dieviškumo glėbyje; viena be kitos negali gyventi tarp žmonių.“⁵⁹

Antroji kalba sakyta Robespierre'ui padegus papjė mašę ateizmo monstrą, kuris atidengė suodina skulptūrą, turėjusią vaizduoti išmintį. Tai, ką siūlo Robespierre'as, jo manymu, yra grynas ir prietarų neiškreiptas tikėjimas – joks tironas nebegalės visiškai sunaikinti žmogaus, kai jis susietas su dievybe. Galiausiai, jis nusako naujojo tikėjimo esmę: „Neapykanta nesąžiningumui ir tironijai dega mūsų širdyse kartu su meile teisingumui ir tėvynei; mūsų kraujas liejasi dėl žmonijos: tokia yra mūsų malda; tokia yra mūsų auka; taip mes Tave garbiname.“ Šis tikėjimas yra be jokių tarpininkų, o dievybė pasiekama per žmonių pralietą kraują. Thomas Carlyle'is taip apibūdino šias apeigas: „Tai skurdžiausias puslapis žmonijos metraščiuose [...] Afrikos miškų mumbo-džumbo man atrodo gerbtinas šalia šios naujosios Robespjero dievybės, nes pastaroji yra *sąmoningas* stabas, žinantis esąs mechanizmo varomas.“⁶⁰

Ar Robespierre'as džiaugėsi švente? Vienas liudininkas teigė, kad pirmą kartą jo veide pamatė džiaugsmo išraišką, o pats Robespierre'as teigė, kad tai buvo didi diena⁶¹. Tikėtina, kad švente džiaugėsi ir prancūzai, ji pritraukė daug žmonių⁶². Viena iš pagrindinių to priežasčių buvo jų nuojauta, kad ji žymi teroro laikotarpio pabaigą⁶³. Šia proga netgi giljotina buvo išmontuota, kad netrukdytų vyksti procesijai. Vis dėlto ne visi buvo

58 M. Robespierre, 1967, p. 481.

59 Ibid., p. 482.

60 T. Karlailis, 1992, p. 847.

61 H. Leuwers, 2016, p. 335.

62 J. Smyth, 2016, p. 158.

63 Ibid., p. 96–97.

patenkinti – per šventę Robespierre'ui nuotaiką gadino jo politiniai oponentai. Dalyje istoriografijos pažymima, kad vienas iš jų šaukė: „Pažvelkite į tą bjaurybę. Jam neužtenka būti šeimnininku. Jis turi būti Dievu.“⁶⁴ Pasak Robespierre'o sesės, Charlottes Robespierre: „Iš Jėzaus, kai jis buvo tempiamas nukryžiuoti, taip pat tyčiojosi ir įžeidinėjo neišmananti ir kvaila minia.“⁶⁵ Ji pridėjo, kad šios patyčios Robespierre'ui parodė, kad dar negalima sustabdyti teroro – Prancūzija dar nešvari: tik maža dalis tyrų demokratų, kurių priešakyje Saint-Justas, buvo jo sąjungininkai ir jis ruošėsi vidinei kovai⁶⁶.

Teroras nesustojo. Prerailio 22 d. (birželio 10 d.) buvo priimtas Georgeso Auguste'o Couthono pristatytas įstatymas dėl teroro institucionalizavimo. Robespierre'as gindamas šį įstatymą teigė, kad jame nėra nieko, kuo netiki laisvės draugai – jis paremtas teisingumu ir Aukščiausiu Protu, šis įstatymas padės sunaikinti susiskaldymą. Baigdamas savo kalbą jis pareiškė: „Toks griežtumas baugina tik sąmokslininkus, laisvės ir žmogiškumo priešus.“⁶⁷ Remiantis pusiau oficioziniu Revoliucijos laikraščiu⁶⁸ *Moniteur universel*, Konventą užpildė plojimai⁶⁹.

Kitą dieną giljotina grįžo į savo vietą. Mirties bausmių tempai nesumažėjo, atvirškiai, pasiekė rekordą – per dvi paras buvo giljotinuoti devyniasdešimt septyni asmenys⁷⁰. O vidutinis egzekucijų skaičius Paryžiuje per dieną išaugo nuo penkių mirties bausmių žerminalio (1793 m. kovo 21 d. – balandžio 19 d.) mėnesį iki septyniolikos prerailio (1793 m. gegužės 20 – birželio 18 d.) mėnesį bei dvidešimt šešių mirties bausmių per dieną mesidoro (1793 m. birželio 19 d. – liepos 18 d.) metu⁷¹.

Vertinant šią situaciją, verta atkreipti dėmesį į Robespierre'o anksčiau sakytą kalbą apie dorybę ir terorą. „Jei taikos metu žmonių valdžios šaltinis yra dorybė, tai revoliucijos metu žmonių valdžios šaltinis yra tuo pat metu dorybė ir teroras: dorybė, be kurios teroras yra pražūtingas; teroras, be kurio dorybė yra bejėgė. Teroras yra niekas kitas kaip greitas, smarkus, nepalenkiamas teisingumas.“⁷² Robespierre'as pridėjo, kad tai nėra konkretus principas, o padėties, kurioje atsidūrė Prancūzija, padarinys. Taip suteikdamas viltį, kad teroras neturi būti amžinas. Jis atmetė kaltinimą, kad teroras yra despotizmo šaltinis, ir palygino jį su kardu, kuris tiek laisvės herojų, tiek tironų pakalikų rankose atrodo vienodai, bet naudojamas skirtingiems tikslams. Jis taip pat teigė, kad revoliucinė valdžia išties yra despotiška, ji yra „laisvės despotizmas prieš tironiją“⁷³, o teroras – tik

64 P. McPhee, 2012, p. 198.

65 C. Robespierre, 1835, p. 26.

66 Ibid., p. 26–27.

67 M. Robespierre, 1967, p. 485.

68 R. Darnton et al., 1989, p. 151.

69 M. Robespierre, 1967, p. 485.

70 J. Smyth, 2016, p. 147.

71 S. Schama S., 2004, p. 707.

72 M. Robespierre, 1967, p. 357.

73 Ibid.

įrankis, kurio jėgą reikia naudoti, kad nebūtum silpnesnis už tironus. Tik problema yra ta, kad Prerialio 22 d. įstatymas buvo priimtas tada, kai padėtis valstybėje stabilizavosi. Visgi François Furet atmeta tokį teroro pateisinimą. Jo nuomone, teroras buvo integrali Revoliucijos dalis ir tai ne aplinkybių padarinys, o atvirkščiai – Revoliucija išnaudojo tas aplinkybes, kad galėtų save atskleisti⁷⁴. Reikia žvelgti į tai, kad visos tos aplinkybės, kurios išrinka Prancūziją, naudojamoms tikslingai – siekiant smurto intensyvinimo ir normalizavimo. Robespierre'ų retorikoje girdime, kad kuo ilgiau užsitęsia Revoliucija ir kuo daugiau „aplinkybių“ atsiranda, tuo radikalesnis jis tampa. Smurtas prieš priešus tapo kone sakralumus.

Išvados

1. Maximilienas Robespierre'as fanatizmo sąvoką vartojo atsižvelgdamas į tai, kas tuo metu buvo jo pagrindiniai oponentai. Pirmoje revoliucinės karjeros pusėje pagrindinis priešas buvo tuometinis elitas – kilmingieji ir dvasininkija. Vadinant dvasininkus fanatikais, kartu juos siejant su kilmingaisiais, buvo klabinamas Prancūzijos karalystės ideologinis pamatas. Ilgainiui, kai Romos Katalikų Bažnyčia Prancūzijoje buvo iš esmės paralyžiuota ir išaugo kitų politinių oponentų jėgos, fanatizmas buvo apverstas aukštyn kojomis. Vietoje katalikų kunigų pagrindiniai fanatikai tapo heberistai.
2. Heberistai buvo kaltinami dėl savo per uolios kovos su religija, nes sunaikina bet kokią prielaidą viešajai moralei. Todėl, jau pakirtus Katalikų Bažnyčios politinę galią ir sunaikinus bažnytinę hierarchiją, katalikybė, kaip vienijantis tikėjimas, išliko toleruotina. Ateizmas pradedamas traktuoti kaip naujasis priešas. Nesigilinant, ar tikrai visi kaltinami ateizmu buvo ateistai, aršiausi revoliucionieriai buvo sulyginti su aristokratais. Visai netikėtai dvi didžiausios priešingybės – aristokratija ir aktyviausi militaristiniai kovotojai su ja – tampa tolygūs. O visa to centre, kaip išeitis ir kelias Revoliucijai, buvo Robespierre'ų siūlomas tikėjimas. Šis tikėjimas nebuvo grįstas loginiu ar teologiniu mąstymu. Jis buvo grįstas jausmais. Kaip Robespierre'as įvardijo, kada jis Didžiojo Teroro metu reflektavo apie Revoliuciją, jo protas priartėjo prie abejonės, bet ne jo širdis. Tai geriausias sentimentalizmo dvasios pavyzdys.
3. Robespierre'as, pasitelkdamas Aukščiausiosios Būtybės tikėjimą, bandė perkurti Prancūzijos visuomenę. Pati Aukščiausioji Būtybė turėjo būti ideologinis pagrindas naujai, respublikinei-revoliucinei viešajai moralei. Tai reiškė, kad tai buvo ir naujoji valstybės ideologija. Kartu religijos ir valstybės perskyra, kuri egzistavo krikščionybėje, buvo sunaikinta. Tarpinės institucijos taip pat sunaikintos, liko tik tikintysis ir dievybė, panašiai kaip pilietis liko vienas prieš valstybę.

74 F. Furet, 1981, p. 61–63.

4. Nors dalis amžininkų tikėjosi, kad šis tikėjimas kartu atneš naują pradžią ir sustabdys terorą, įvyko atvirkščiai – jį paspartino. Po preralio 22 d. įstatymo sekusi smurto banga nebuvo tik susiklosčiusių aplinkybių padarinys, tai buvo integrali naujojo režimo dalis, vadinamoji laisvės despotija. Be to, teroras įgijo ne vien politinį, bet ir kvazireliginį, mesianistinį lygmenį. Robespierre'as atvirai liepė prancūzams vykdyti Žemės apvalymą nuo tironų ir prigimtinės tvarkos sugrąžinimą. Aukščiausiosios Būtybės tikėjimas prisidėjo prie naujojo režimo legitimizavimo. Jam, be visa ko, būdinga valstybės centralizacija, kitaminčių nužmoginimas ir naikinimas, aukštesnis nei žemiškas tikslas su utopijos pažadu, viešosios erdvės išaukštinimas ir privačios sutraukimas iki minimumo. Dėl šių priežasčių galima teigti, kad tai buvo proto totalitarinis režimas.

Bibliografija

- Archives parlementaires de 1787 à 1860*, 1911 – *Archives parlementaires de 1787 à 1860: recueil complet des débats législatifs et politiques des Chambres françaises. Première série, 1787 à 1799*, sudarytojai Jérôme Mavidal et Émile Laurent, Paris: Librairie administrative Paul Dupont, 1911–1913, t. 79–81.
- Blum C., 1989 – Carol Blum, *Rousseau and the Republic of Virtue: The Language of Politics in the French Revolution*, Cornell University Press, 1989.
- Cobb R., 1987 – Richard Cobb, *The people's armies: the armées révolutionnaires, instrument of the Terror in the departments, April 1793 to Floreal Year II*, New Haven: Yale University Press, 1987.
- Darnton R. et al., 1989 – Robert Darnton, *Revolution in Print: The Press in France, 1775–1800*, University of California Press, 1989.
- Furet F. et al., 1989 – Francois Furet F. et al., *A Critical Dictionary of the French Revolution*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 1989.
- Furet F., 1981 – Francois Furet, *Interpreting the French Revolution*, Cambridge University Press, 1981.
- Furet F., 1996 – Francois Furet, *The French Revolution 1770–1814*, John Wiley & Sons, 1996.
- Gauchet M., 2022 – Marcel Gauchet, *Robespierre: The Man Who Divides Us the Most*, Princeton University Press, 2022.
- Gueniffey, P. 2000 – Patrice Gueniffey, *La politique de la Terreur: essai sur la violence révolutionnaire, 1789–1794*, Paris: Fayard, 2000.
- Israel J., 2014 – Jonathan Israel, *Revolutionary Ideas: An Intellectual History of the French Revolution from The Rights of Man to Robespierre*, Princeton University Press, 2014.
- Jones C., 2021 – Colin Jones, *The Fall of Robespierre: 24 Hours in Revolutionary Paris*, Oxford University Press, 2021.
- Karlailis T., 1992 – Tomas Karlailis, *Prancūzijos revoliucijos istorija*, Vilnius: Mintis, 1992.
- Leuwers H., 2016 – Hervé Leuwers, *Robespierre*, Pluriel, 2016.
- McPhee P., 2012 – Peter McPhee, *Robespierre: A Revolutionary Life*, New Haven: Yale University Press, 2012.
- Chopelin P., 2014 – Paul Chopelin, „Le mythe du „grand prêtre“ de la Révolution. Robespierre,

- la religion et l'Être Suprême“, in: *Robespierre: Portraits croisés*, sudarytojai Michel Biard et Philippe Bourdin, Armand Colin, 2014, p. 129–144.
- Palmer R. R., 2013 – Robert Roswell Palmer, *Twelve Who Ruled: The Year of Terror in the French Revolution*, Princeton University Press, 2013.
- Palmer R. R., 2017 – Robert Roswell Palmer, *The Improvement of Humanity: Education and the French Revolution*, Princeton University Press, 2017.
- Procès-verbaux du Comité d'instruction publique*, 1817 – *Procès-verbaux du Comité d'instruction publique de la Convention nationale*, sudarytojas James Guillaume, Paris, 1817, t. 3.
- Robespierre C., 1835 – Charlotte Robespierre, *Mémoires de Charlotte Robespierre sur ses deux frères*, Paris: Au Dépôt Central, Faubourg St.-Denis, N°16., 1835.
- Robespierre M., 1912–1967 – Maximilien Robespierre, *Oeuvres de Maximilien Robespierre*, Paris: Société des études Robespierristes, 1912–1967, t. 1–10.
- Schama S., 2004 – Simon Schama, *Citizens: A Chronicle of The French Revolution*, Penguin Books, 2004.
- Scurr R., 2006 – Ruth Scurr, *Fatal Purity: Robespierre and the French Revolution*, Metropolitan Books, 2006.
- Smyth J., 2016 – Jonathan Smyth, *Robespierre and the Festival of the Supreme Being: The search for a republican morality*, Manchester University Press, 2016.
- Tackett T., 1986 – Timothy Tackett, *Religion, Revolution, and Regional Culture in Eighteenth-Century France: The Ecclesiastical Oath of 1791*, Princeton University Press, 1986.
- Tallett F., 1999 – Frank Tallett, „Robespierre and religion“, in: *Robespierre*, sudarytojai Colin Haydon et William Doyle, Cambridge University Press, 1999, p. 92–108.
- Thompson J. M., 1935 – James Matthew Thompson, *Robespierre*, Oxford: Basil Blackwell, 1935, t. 1–2.
- Trumpa V., 1990 – Vincas Trumpa „Didžioji revoliucija ir jos atgarsiai Lietuvoje“, in: *Metmenys*, nr. 58, 1990, p. 154–166.
- Vovelle M., 1992 – Michel Vovelle, *The Revolution Against the Church: From Reason to the Supreme Being*, Columbus: Ohio State University Press, 1992.
- Whatmore R., 2021 – Richard Whatmore, *The History of Political Thought: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2021.